

KİTAP İNCELEMESİ/BOOK REVIEW

Kitâbü't-Tenbih ve'l-İşraf (Coğrafya ve Tarih)¹

Müellif: Mes'ûdî

Mütercim: Ramazan Şeşen

(İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2018, 288 sayfa)

ISBN: 9789752484559

Hatice METİN

ORCID: 0000-0002-2818-3529

Lisans Öğrencisi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hatay/Türkiye
htcmtn.571@gmail.com

Makale Bilgisi/Article Info:

Geliş/Received: 10.08.2022 Düzeltme/Revised: 29.08.2022 Kabul/Accepted: 14.09.2022

Kitap İncelemesi / Book Review

Atıf / Cite as: Metin, H. (2022). Kitâbü't-Tenbih ve'l-İşraf (Coğrafya ve Tarih), Antakiyat, 5(2), XXX XXX

Öz

Önemli İslam tarihçilerinden, aynı zamanda coğrafya âlimi ve seyyah Mes'ûdî'nin (ö. H.345/M. 957) günümüze ulaşan iki eserinden birisi, yukarıda künyesini verdiğimiz *Kitâbü't-Tenbih ve'l-İşraf* (Coğrafya ve Tarih) adlı eseridir. Mes'ûdî, bu eseri H.345/M.956 yılında Fustat'ta tamamlamıştır. İslam âleminde pek çok âlime ve çalışmaya kaynaklık etme niteliği taşıyan bu eserin Avrupa'da tanınması ise 1894 yılında Fransızcaya tercümesi ile olmuştur. 1938 yılında Kahire'de basılmıştır. Türkçe çevirisini İslami dönem eserleri ile ilgili çalışmaları ve İlk İslam-Türk devletleri özellikle Eyyûbiler tarihi uzmanı olan Prof. Dr. Ramazan Şeşen yapmıştır. Bilindiği üzere Ramazan Şeşen *İbn Fadlan Seyahatnamesi* başta olmak üzere ilk dönem İslam tarih ve coğrafyasına ait eserlerin Türkçeye kazandırılmasında çok önemli bir yere sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Tarih, Coğrafya, Mes'ûdî, Devir.

¹ Bu araştırma sürecinde TR Dizin 2021 kuralları kapsamında "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde" yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden" hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma "Etik Kurul İzni" gerektirmeyen bir çalışmadır.

GİRİŞ

Mütercim İslam coğrafyacılığı ve eserleri hakkında kısa bilgileri verdikten sonra Mes'ûdî ve eserlerini önsözde ele almıştır. Önsözden sonra mütercimim faydalanmış olduğu “Bibliyografya” yer almaktadır.

Mes'ûdî önsözde eserin yazılma amacından ve diğer eserlerinden bahsetmektedir (s.19-23).

Eser coğrafya ve tarih şeklinde değerlendirebileceğimiz iki ana bölümden oluşmaktadır.

Kitabın giriş bölümü dokuz başlıktan oluşmaktadır. Astronomi biliminden, gök cisimlerinin etkilerinden ve astronomi âlimlerinin görüşlerinden (s.25-29), zaman ve zamanın bölümlerinden, mevsimlerin başlama ve bitiş tarihlerinden, bu konuyla ilgili farklı düşüncelerden (s.29-31), rüzgâr ve yönlerinden (s.31-34), yer şekilleri ve özelliklerinden, iklimlerden ve bunların orada yaşayan insanlara etkilerinden (s.35-50), denizler ve nehirleri anlatırken de med-cezirin etkilerinden bahsetmektedir (s.51-66).

Coğrafyanın hemen hemen tüm alanlarına ait olan eserin giriş bölümünde müellif detaylı bilgiler için daha önce yazdığı eserlere atıflar yapmaktadır. İslam coğrafyasının dışındaki farklı yerler, toplumlar ve kültürlere de yer vermiştir. Mes'ûdî'nin coğrafya açısından en önemli özelliği, coğrafyanın üzerinde yaşayan insan, hayvan ve bitki örtüsünü doğrudan etkilediğine dair düşüncesidir.²

Eserin coğrafyaya ait ilk kısmında müellif kendi eserleri; *Fünûnü'l- maârif ve mâ cerâ fi'd- dühûri's- sevâlif*, *Kitabü'l- İstızkar*, *Mürûcü'z-zeheb ve meâdinü'l-cevher* dışında astronomiye dair Batlamyus'un (168[?]) *el-Macastî [el-Mecistî]*³, mevsimler konusunda *Erbau makalat [el-Mağâlâtü'l-erba']*, *et-Tîslû ve'l-ğurûb*, *Meskûnü el-Arz (Coğrafya) [Geographia/Kitâbü'l-Coğrâfyâ fi'l-ma'mûre mine'l-arz]*, *el-Medhal ile's-sinâati'l-küriyye* (Küre inşasına giriş), Aristo'nun (MÖ.384-322) *Kitabü's-Semâi ve'l-âlem* (Gök ve Âlem = De Coele), *el-Âsarü'l-uluviyye (Meteoroloji) [Meteorologica /el-Âşârü'l-'ulviyye]*, *Kitâbü's-semâ ve'l-âlem* (Kosmoloji), yer şekilleri konusunda Yakub b. İshak el- Kindî'nin (H.252/M.866) *Resmü'l-ma'mur mine'l-Arz [Resmü'l-ma'mûr fi'l-arz]*, iklimlere dair Marinos'un (130[?]) *Coğrafya kitabı*, Halife Me'mun'un (H.218/M.833) coğrafyacılar ve astronomlara yaptırdığı harita olan *es-Sûretü'l-Me'mûniyye*, denizler ve nehirler konusunda Kindî'nin öğrencisi Ahmed b. et - Tayyib'in (H.286/M.899) *Menafîü'l-bihar ve'l-cibal ve'l-enhar*, Ebû Osman Amr b.

² Casim Avcı, “Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin”, TDV İslam Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2004; 29: 353-355).

³ Eser isimleri mütercimim yazdığı şekilde aynen verilmiştir. Köşeli parantez içindekiler ise DİA'da geçtiği şekilde tarafımızca eklenmiştir.

Bahr el-Câhız'ın (H.255/M.869) *el-Ahbar anî'l-emsar ve acâibü'l-büldan [Kitâbü'l-Emsâr ve 'acâ'ibü'l-büldân]*, Selmûye'nin (H.226/M.841) *Abbasi Devleti ve Horasan Emirleri*, İskender el-Afrodisî'nin (ö.III. yy. ilk yarı) *el-Âsârü'l- uluviyye şerhi*, Ebû'l-Kâsım Ubeydullah b. Abdullah b. Hurdabih'in (H.300/M.912-13) *Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memalik*, Muhammed b. Ahmed b. En-Necm b. Ebû Avn el-Kâtib'in (H.322/M.934) *en-Nevâhî ve'l-âfâk ve'l ahbar anî'l-büldan [Kitâbü'n-Nevâhî ve'l-büldân]* adlı eserlerinden söz etmektedir.

Eserin coğrafya bahsini bitirdikten sonra bir nevi Tarih bölümünün önsözü mahiyetindeki “Geçmişte Yaşayan Yedi Millet” (Farslar, Süryaniler, Yunanlılar, Afrikalılar, Türkler, Hindliler ve Çinliler) hakkında bilgiler vermektedir (s.66-70).

Daha sonra eserde tarih bölümüne geçilmektedir. Bu kısımda müellif kendi eserleri *Fünûnü'l-maârif ve mâ cerâ fi'd-dühûri's-sevâlif*, *el-İstizkar li mâ cerâ fi sâlifî'l-a'sâr*, *Mürûcü'z-zeheb ve meâdinü'l-cevher*, *Ahbârü'z-zaman ve men ebâdehü'l-hıdsan mine'l-ümemi'l-mâziye ve'l-ecyâli'l-hâliye ve'l-memâlikü'd-dâsire*, *Kitâbü'l-evsat*, *Mekâtilü fûrsani'l-Acem*, *el-Makâlat fi usûli'd-diyânât*, *Kitâbü'l-mesâil ve'l-ilel fi'l-mezâhib ve'l-milel*, *Kitâbü sirri'l-hayat*, *Zehâirü'l-ulûm el-Mesûdiyyât*, *Vaslü'l-mecâlis*, *Fünûnü'l-ahbar ve durûbü's-siyer ve'l-â'sar*, *Tekallübü'd-düvel ve teğayyürü'l-ârâ ve'l milel*, *Risâlet el-beyan*, *el-İbâne fi usûli'd-diyâne*, *Hazâinü'd-dîn ve sirrü'l-âlemin*'in dışında, Ebû Ubeyde Mamer b. el-Müsennâ'nın (H.209/M.834) *Mekâtilü fûrsani'l-Arab [Kitâbü Meķâtilü'l-fürsân]*, Farslılara ait olan eserler; *Kihnâme*, *Hüdaynâme ve Âyinnâme*, Theon el-İskenderânî'nin *Kanun*, Aristo'nun *Politika*, *Kitâbü'l-hayavan [Kitâbü'l-Hayevân]*, *es-Siyasetü'l-medeniyye*, *Sem'ul-kiyân (Fizika)*, *Kitâbü's-semâ ve'l-âlem* (Kosmoloji), *Metafizik (Mâba'de't-tabîa)*, *Beytüzzeheb risaleleri*, Eflatun'un (MÖ.427-347) *el-Fahs an meliki'l-medîneti'l-fâdıla* (İdeal şehir hükümdarını inceleme), *Fedon*, *Politika*, *Timavs [Timaios]*, Batlamyus'un *Coğrafya*, *Kitabü'l Macastî*, *el-Makâlâtü'l-erba*, *Kanun ve Kitâbü'l-mûsîkâ*, Galinos'un [Galenos-Câlinûs] (200) *Ahlakü'n-nefs*, Hipokrat'a (MÖ. 375[?]) nisbet edilen; *Kitâbü'l-fusul [Kitâbü'l-Fuşûl]*, *Kitâbü takdimeti'l-marife [Takdimetü'l-ma'rife]* yani *Kitâbü'l emrazi'l-hâdıse* (Kronik olmayan hastalıklar), *Kitabü mâi's-şâ'ir* yani *Kitabü tedbiri'l emraz*, *Kitâbü epidemia* yani *Kitâbü'l-ehviye ve'l büldan [Kitâbü'l-Ehviyye ve'l-miyâh ve'l-büldân]*, Hipokrat 'ın kendi adını taşıyan torunlarından söz edilen *Kitâbü'l-ustukussât*, Maniheizm'in kurucusu Mani'ye (276) ait *Kenz (Hazine)*, *Sifrü'l-esfar*, *Cebbele ve Şaberekan*, İskenderiyeli Theon'un (405) *Zîc*, Aratos'un (MÖ.240) *Sûratü'l-felek ve'l-kavakib*, Ebû Bekr Muhammed b. Zekeriyya er-Râzî'nin (H.313/M.925) *Kitâbü'l-mansûrî*, Muhammed b. Kesîr el-Fergânî'nin (H.247/M.861) *Kitâbü's-selâsîne faslen*, Muhammed b. Musa el-Harezmi'nin (H.232/M.847) *Zîc*, Habeş b. Abdullah el-Hâsib'in (H.250/M.864) *Sindhind*, *ez-Zîcü'l-mümtehan ve Zîcü's-şah [Zîcü's-Şâh]*, Ebû Ubeyde Mamer b. el-Müsennâ'nın *Menâkibü Kurayş ve fazâilühâ*, *Dîbac [Kitâbü'd-Dîbâc]*, Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellam'ın (H.224/M.838) *Ĝarîbü'l-hadis [Ĝarîbü'l-*

hadîs], Zübeyr b. Bekkar'ın (H.256/M.870) *Kitâbü ensâbi Kurayş*, bir mevâlinin elinde bulunan *el-Behârîn fî imâmet el-Ümeviyyin*, Ebû Abdullah Muhammed b. Davud b. el-Cerrah'ın (H.296/M.908) *Ahbâru'l-vüzerâ [Kitâbü'l-Vüzerâ]*, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdûs el-Cahşiyârî'nin (H.331/M.942-43) *Ahbâru'l- vüzerâ ve'l-küttâb [Kitâbü'l-Vüzerâ' ve'l-küttâb]*, Ahmed b.Yahya b. Cabir el-Belazürî'nin (H.279/M.892-93) *Fütûhü'l-büldan*, Abdurrahman b. Abdullah b. el-Hakem el-Mısırî'nin (H.257/M.870) *Fütûhu ve'l-İskenderiye ve'l Mağrib ve'l Endelüs ve ahbâruhâ [Fütûhu Mısır ve'l-İskenderiyye ve'l-Mağrib ve'l-Endelüs ve ahbâruhâ]*, İbn Ebî Tahir'in (H.280/M.893) *Ahbârü Bağdad [Târîhu (Kitâbü) Bağdâd]*, Hüseyin b. Musa el-Vasiyet, *Kitâbü'l-ğayme* ve *Kitâbü't-teslim* adlı eserlerinden söz etmektedir. [Bunların yanı sıra milletlerin dinlerini konu edinirken kendi zamanında mevcut bulunan Farsçaya çevrilmiş bazı Avesta sûrelerinden, Tevrat'ın Arapça tercümelerinin Nevbahtî'nin (H.310/M.922) *Batınîlere Reddiye*, İbn en-Necm el-Kâtib'in *Müzhebe*'in varlığından ve çoğunu bizzat gördüğü mütercimlerinden de söz etmektedir.

Tarih bölümü hükümdarlıklar çerçevesinde ele alınmış olup “Fars Hükümdarları” ile başlamaktadır. Fars hükümdarları ve devirlerinde yaşanan olaylar hakkında bilgi verilmektedir (s.71-76). Daha sonra Mülûkü't-Tavâif' [1031-1090]⁴ olarak bilinen hükümdarlar (s77-79) ve Sâsâniler [256-651] anlatılmaktadır. Fars hükümdarları dönemlerinde geçen haberlere sistematik olarak yer verildiği görülmektedir (s.79-87).

“Yunan Hükümdarları” başlığı altında, Büyük İskender'in babası Philippe'ten [MÖ.382-336] Kleopatra'ya [MÖ.69-30] kadar on altı Yunan hükümdarının toplam hüküm sürdükleri yılların (293 yıl 18 gün) bilgisi verilmekte ve bu hükümdarlar ayrı ayrı sistematik şekilde ele alınmaktadır (s.89-91). Sonrasında Yunanlı filozoflar ve onların fikirlerinden, bu konulara geniş yer verdiği kendi eserinden bahsetmektedir (s.91-95).

“Roma Hükümdarları” tarihinde Gaius Sezar'dan 956 yılında hüküm süren Kostantin b. Leon b. Basil'e kadar yetmiş sekiz hükümdarın putperest ve Hristiyan olanları, hüküm sürdükleri yıllar ve zamanlarında gerçekleşen önemli olaylar, konsiller (s.97-116), hicretten 622'den 956 yılına kadar Rum (Bizans) hükümdarları (s.116- 127), Rum ülkesinin ulaştığı sınırlar ve temalar (kolordular) hakkında bilgiler verilmektedir (s.130-134). [s.128-129'da yer alan “7-9. yüzyıllarda Anadolu'da Thema Teşkilâtı” başlıklı haritanın kaynağının belirtilmemiş olmasını bir eksiklik olarak söyleyebiliriz.]

Müellif Roma konusunu işlerken “Cahiliye Devri Arapları” şeklinde ayrı bir başlık altında “tübba” adı verilen hükümdarlar hakkında bilgiler verdikten sonra

⁴ Köşeli parantez içindeki bilgiler eserin dışında verilen ek bilgilerdir.

(s.135-137) “Müslümanlarla Bizans arasında yapılan esir değişimleri” başlığıyla diğer bir konuyu ele almaktadır. Esir değişimlerinin Abbasiler döneminde Şam, Mısır, İskenderiye, Malatya ve Cezîre sınırlarında gerçekleşmiş olduğunu bu bölümde verilen bilgilerle öğrenmekteyiz. Rumlar-Araplar arasında yapılan esir değişimlerinde; değişime verilen isimler, kimin döneminde ve kimler tarafından gerçekleştiği, esir sayısı ve verilen fidye miktarları hakkında bilgiler yer almaktadır. Bu konunun ayrıntılı olarak ele alındığı eserin adını vermektedir (s.139-143).

Esir değişimlerinden sonra “Milletlerin Kullandıkları Takvimler” konusu anlatılmaktadır. Hz. Âdem’den Hz. Muhammed’e kadar farklı milletlerin ve inançların, tarihin başlangıcı kabul ettikleri olaylar ve tarihin başlangıcı kabul edilen olaylara göre yılların karşılaştırılması (s.145-149), İslamiyet öncesi her Arap kabilesinin meşhur savaşlarını tarihin başlangıcı kabulünü (s.149-156), çeşitli milletlerin kullandığı Güneş ve Ay takvimi, Araplarda cahiliye dönemi nesî konusu, İslam’la bu durumun değişmesi (s.157-161) ve astronomların görüşleri ele aldığı konulardır (s.161-164).

Eserde bundan sonra İslam tarihi kısmına geçilmektedir. İlk önce Hz. Peygamber’in doğumu, peygamber olarak gönderilmesi [bi’ set], hicret (s.165-170) ve hicretten sonraki on bir yılda gerçekleşen gazve, seriye, sevârib (gündüz seriyesi) ve meydana gelen diğer olaylar (s.170-196), veda haccı ve vefatı ele alınmakta (196-201) son olarak da Hz. Peygamber’in kâtiplerinden bahsedilmektedir (s.201-202).

Dört Halife Devrinde [M.632-661] ilk olarak Hz. Ebû Bekir’in hilafet dönemi [632-634]ele alınmakta; tam adı ve Hz. Peygamber ile birleşen nesebi, hilafeti sırasında meydana gelen olaylar, vefat tarihi, hilafet süresi, fiziki özellikleri (şemâilleri), kâtipleri, kadısı, mührünün yazısı, devam eden soyu hakkında bilgi verilmektedir (s.203-205). Daha sonra Hz. Ömer [634-644], Hz. Osman [644-656] ve Hz. Ali [656-661] ile ayrıca bölümün sonunda Hz. Hasan’ın hilafetlerine benzer şekilde yer verilmektedir (s. 206-213).

Emevîler Devri [661-750] Muâviye b. Ebî Süfyan [661-680] ile başlamaktadır. Bu bölüm halifenin tam ismi, biat edilen tarih, anne adı, hilafeti döneminde gerçekleşen olaylar, ölüm yeri ve tarihi, hilafet süresi, fiziki ve diğer özellikleri, kâtipleri, mührünün yazısı hakkında bilgilerden oluşmaktadır (s.215-216). Muâviye’den sonra II. Mervan b. Muhammed’e [744-750] kadar diğer on iki Emevî halifesi ile ilgili bilgiler de benzer şekilde ele alınmaktadır (s.216-232). Mervan b. Muhammed’in öldürülmesinden sonra Emevîlerin durumu ve Endülüs Emevîleri [756-1031] ayrı birer başlık altında konu edinilmektedir (s.232-237).

Abbasiler Devri [750-1258] eserin son başlığını oluşturmaktadır. Ebû’l Abbas es-Seffah [750-754] ile başlayan ve eserin tamamlanma tarihi 956 yılına kadar Abbâsiler

dönemi; dört halife ve Emevîler Dönemi'nde olduğu gibi halifelere biat tarihi, halifelerin annelerinin adları, dönemlerinde meydana gelen olaylar, vefat tarihi ve yerleri, hilafet süreleri, fiziki ve diğer özellikleri, mühürlerinin yazısı, kadıları ve hâcipleri hakkında bilgiler bu bölümde ele alınmıştır (s.239-240). Abbasilerden Ebû'l Abbas es-Seffah ile beraber yirmi iki halife ve dönemleri aynı tertip üzere verilmektedir. Bunların son üçü Müttekî [940-944], Müstekfî [944-946] ve Mutî'nin [946-974] icraatlarından bahsetmemesinin nedeni olarak da halifeliklerinin sadece sözde kalması, idareyi başkalarının ele alması şeklinde açıklamaktadır (s. 241-276).

Kitap genel bir indeks ile sona ermektedir.